

Оформлення списків використаної літератури відповідно до вимог нових стандартів: спроба відповіді на проблемні питання

*Марина Женченко,
кандидат наук
із соціальних комунікацій,
асистент кафедри
видавничої справи та
редагування Інституту
журналістики Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка*

У статті розглядаються проблемні питання оформлення бібліографічних записів відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 та ДСТУ ГОСТ 7.80:2007, що виникають у науковців, видавців-практиків при складанні списків літератури до наукових робіт, прикнижкових та пристатейних бібліографічних списків.

1 липня 2004 р. на території Російської Федерації набув чинності новий стандарт, що регламентує складання бібліографічного опису — ГОСТ 7.1—2003 "СИБИД. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления". Його розробники — Російська книжкова палата, Російська державна бібліотека (РДБ), Російська національна бібліотека (РНБ) та Міждержавний технічний комітет зі стандартизації ТК 191 "Науково-технічна інформація, бібліотечна та видавнича справа".

Основною метою стандарту є приведення його у повну відповідність до Міжнародного стандартного бібліографічного опису (ISBD), що сприятиме уніфікації складання бібліографічного опису на міжнародному рівні, забезпеченню можливості обміну результатами каталогізації, бібліографічними записами без додаткового опрацювання. Для досягнення цієї мети фахівці Російської Федерації провели попередні роботи, зокрема щодо виділення заголовка з опису та створення самостійного стандарту на заголовок — ГОСТ 7.80—2000 "СИБИД. Библиографическая запись. Заголовок. Общие требования и правила составления".

Таким чином, у комплексі стандартів на бібліографічний запис (саме це поняття тепер — основне у стандартах) є два рівноправних стандарти — на заголовок та на бібліографічний опис. Обидва стандарти затверджені Міждержавною радою зі стандартизації, членом якої з 1992 р. є й Україна, як міждержавні стандарти для країн — членів СНД.

ГОСТ 7.1—2003 на території України набув чинності як національний з 1 липня 2007 р., отримавши назву ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 "СІБВС. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання" (ГОСТ 7.1—2003, ІДТ). Текст національного стандарту відповідно до ДСТУ 1.7:2001 "Національна стандартизація. Правила і методи прийняття та застосування міжнародних і регіональних стандартів" було прийнято методом "передруку", тобто до індексу ГОСТ додали індекс ДСТУ, в номерній частині змінили рік затвердження, додали передмову та вступ українською мовою, проте текст самого стандарту не перекладався.

Після цього розпочався активний процес впровадження стандарту. Книжкова палата України підготувала серію друкованих та електронних матеріалів, в яких розглядаються відмінності нового стандарту з бібліографічного опису від попереднього ГОСТ 7.1—84 та наводяться приклади оформлення бібліографічних записів різних видів видань [11, 13,

16, 18, 21], науково-методичні відділи деяких бібліотек випустили власні методичні рекомендації з оформлення бібліографічних записів за новим стандартом [2, 4, 10], зразки оформлення бібліографічних описів друкували навіть окремі наукові журнали у вимогах до оформлення наукових статей [15].

Проте, навіть після стількох матеріалів, більшість науковців, видавців чомусь ігнорують вимоги нового стандарту, що пояснюється, скоріш за все як недоліками в організації його впровадження, так і багатьма питаннями, що й сьогодні, через два роки після набуття стандартом чинності, залишаються невирішеними та дискусійними.

Таким чином, *мета пропонованої статті* — визначення кола проблемних питань, які виникають у практиці складання бібліографічних записів, аналіз цих питань та пропозиції щодо шляхів їхнього вирішення.

Перше. У жодній із зазначених публікацій, присвячених розгляду нових вимог до оформлення бібліографічного опису, не пояснюється, звідки у прикладах бібліографічних записів, наведених у додатку А до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, з'явилася кома після прізвища автора, немає цієї коми й у прикладах оформлення Книжкової палати України та розроблених на основі цих прикладів вимогах ВАК України до бібліографічних описів у списку джерел, який наводять у дисертації [17].

Така ситуація пояснюється насамперед непослідовністю процесу впровадження нових міждержавних стандартів в Україні. Так, міждержавний стандарт на заголовок бібліографічного запису ГОСТ 7.80—2000, у пункті 5.6 якого зазначається, що *прізвище наводиться на початку заголовка і, як правило, відділяється від імені (імені та по батькові, ініціалів комою (,)), незважаючи на його тісний зв'язок з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, чомусь набув чинності на території України майже на рік пізніше — з 1 квітня 2008 р. як ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 "СІБВС. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання"* [3]. До того ж його поява залишилася майже непомітною для широкого загалу, адже вимоги цього стандарту не розглядалися на сторінках фахових видань, не було внесено й змін до існуючих зразків бібліографічних записів, рекомендацій з оформлення бібліографії.

Звернувшись до фахової періодики Російської Федерації (журнали "Библиотека", "Библиография"), побачимо, що нововведення стандарту щодо застосування коми у заголовку бібліографічного запису після прізвища автора широко обговорювалося фахівцями [6, 12, 14]. Так, заступник завідувача науково-дослідного відділу державної бібліографії та книгознавства Російської книжкової палати Г. Калініна зазначає, що формулювання "як правило" дає можливість обирати альтернативні рішення, адже функціональним призначенням коми в заголовку є позначення прізвища особи. Оскільки ж ініціали, зазначені після прізвища, не є частиною прізвища, а являють собою згорнуту форму імені, то деякими бібліографуючими організаціями, зокрема Російською книжковою палатою, прийнято ставити кому перед іменем особи у повній формі та опускає її перед ініціалами. При цьому наголошується, що у бібліографічних списках до курсових, дипломних робіт, дисертацій у заголовку запису перед ініціалами кому ставити не потрібно [12, с. 43].

На нашу думку, такий підхід є цілком логічним, проте для отримання офіційних роз'яснень щодо правил оформлення заголовка бібліографічного запису ми надіслали лист директору Книжкової палати України та отримали таку відповідь: "Книжковою палатою України прийнято рішення про відокремлення комою прізвища від імені та по батькові тільки у повній формі (у записах на друкованій каталожній картці). У випадку наведення ініціальної форми, як, наприклад, у державних бібліографічних покажчиках, кому після прізвища не проставляють" [20]. Таким чином, ми можемо

зробити висновок, що у прикнижкових та пристатейних списках літератури, а також у списках використаної літератури, що наводяться у наукових роботах, не потрібно ставити кому після прізвища, оскільки ім'я та по батькові наводяться в ініціалній формі.

Зауважимо, що рішення щодо використання коми приймається на розсуд бібліографуючої організації. Так, в електронному каталозі видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського кома відсутня. Натомість у каталожних картках Національної парламентської бібліотеки України ставлять кому після прізвища автора перед іменем та по батькові, а у бібліографічних описах видань електронного каталогу наукової бібліотеки імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка кому після прізвища ставлять не лише перед повним ім'ям, а й перед ініціалами.

Друге. Суттєвою проблемою є відсутність чітких вимог до оформлення бібліографічних списків. У попередньому стандарті ГОСТ 7.1—84 "Библиографическое описание документа. Общие требования и правила составления" був окремий додаток 2 "Бібліографічні посилання, бібліографічний опис у прикнижкових і пристатейних бібліографічних списках". Чинний же стандарт не поширюється на бібліографічні посилання, оформлення яких регламентуються окремим міжнародним стандартом ISO 690:1987 "Документація. Бібліографічні посилання. Зміст, форма та структура", проте, як слушно зауважують фахівці Книжкової палати України [13], оформлення списку використаної літератури відрізняється від оформлення посилань і має відповідати вимогам ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Залишається лише одне питання: чи потрібно у списку використаної літератури наводити усі, визначені стандартом елементи, чи все ж таки можна оформлювати бібліографічні описи за скороченим варіантом, як це дозволяв зазначений додаток 2 до ГОСТ 7.1—84 [7]. Так, наприклад, старший викладач Видавничо-поліграфічного інституту НТУУ "КПІ" О. Янішевський на сторінках "Вісника Книжкової палати" доводить обов'язковість наведення у списках використаних джерел міжнародного стандартного номера ISBN, даних про наклад та кількість сторінок бібліографії наукових видань, що описуються науковцем, студентом або видавцем [22]. Розглянемо, наскільки ці вимоги є об'єктивними.

ISBN. Відповідно до вимог чинного стандарту область стандартного номера дійсно є обов'язковою. Проте положення стандарту поширюються переважно на використання в електронних каталогах, посібниках державної бібліографії ("Літописи...") тощо. Що ж стосується списків, то включення певних елементів опису, зазначають фахівці Російської національної бібліотеки, залежить, у першу чергу, від цільового призначення списку [5]. Таким чином, на нашу думку, не має сенсу зазначати ISBN у прикнижкових та пристатейних бібліографічних списках, у списках літератури до курсових, дипломних робіт, дисертацій, тобто там, де не потрібна ідентифікація у міжнародному документальному потоці. Такої ж думки дотримуються й у ВАК України, адже у прикладах оформлення бібліографічного опису в списках джерел, який наводять у дисертаціях, ISBN не зазначається [17]. І хоча О. Янішевський пише, що йому "вдалося з'ясувати причину неправильного унаочнення вимог стандарту" в прикладах ВАК України, читачам він її чомусь не пояснює, зазначаючи, що "наразі не будемо на цьому зупинятися" [22, с. 11].

Ще одним аргументом на підтвердження наведеної тези є пункт 1.9 додатку 2 до попереднього ГОСТ 7.1—84, у якому зазначалося, що наведення ISBN та ISSN у бібліографічному посиланні та у бібліографічному списку є факультативним [7]. Можна, звичайно, заперечити, що цей ГОСТ на сьогодні не чинний, проте й інших стандартів, які чітко регламентували б правила оформлення бібліографічних описів саме у прикнижкових і пристатейних бібліографічних списках ми наразі теж не маємо. Вважають "не доцільним вказувати ISBN у прикнижкових і пристатейних списках, списках до курсових і дипломних робіт, дисертаційних досліджень тощо" й фахівці Книжкової палати України [20].

Дані про наклад та кількість сторінок бібліографії наукових видань розміщують в області приміток, яка в ціло-

му є факультативною і, відповідно, її не обов'язково зазначати у списках літератури. При цьому у пункті 5.8.3 стандарту перераховуються примітки, що є обов'язковими, зокрема про джерело назви (до області назви і відомостей про відповідальність), системні вимоги та режими доступу (до області фізичної характеристики) електронного ресурсу та інші.

Зауважимо, що ми не згодні з висунутою у статті О. Янішевського тезою про те, що пункт 5.8.6 стандарту, в якому перераховуються примітки загального характеру, серед яких є й наклад, розкриває зміст слів "и др.", якими завершується перелік обов'язкових приміток у пункті 5.8.3 стандарту. На підставі цієї тези автор статті робить висновок, що "позначення накладу *мусить* бути представлено у бібліографічному описі" [22, с. 10] (виділення О. Янішевського. — М. Ж.). Проте пункт 5.8.3 стосується приміток до окремих областей бібліографічного опису, а в пункті 5.8.6 подається перелік приміток, що стосуються об'єкта опису в цілому.

Таким чином, на нашу думку, зазначити наклад у бібліографічних записах у списках використаної літератури не потрібно. До того ж, на переконання професора М. Тимошика, "видавці переважної більшості країн світу вважають цю інформацію комерційною таємницею" [19, с. 176].

Сумнівною є й теза на підтвердження необхідності зазначення сторінок бібліографії видань, оскільки ця інформація показує лише кількість опрацьованих джерел, що не завжди, на нашу думку, "уможливило сформування концептуальної думки про якість опрацьованої науковцем літератури" [22, с. 10].

Третє. Багато зауважень та запитань викликає й зміст бібліографічних записів, наведених як приклади у численних методичних рекомендаціях, зокрема у "Прикладах оформлення бібліографічного опису в списку джерел, який наводять у дисертації і списку опублікованих робіт, який наводять в авторефераті" [17], оскільки дуже часто вони не відповідають вимогам того ж ДСТУ 7.1:2006. Так, незрозумілим є різний підхід до оформлення описів дисертацій та авторефератів дисертацій у зазначених "Прикладах...", зокрема відомості, що відносяться до назви, при описі автореферату подаються у повній формі, а при описі дисертації — у скороченій:

Нвосад І. Я Технологічне забезпечення виготовлення секцій і робочих органів гнучких гвинтових конвеєрів в авторефераті дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.02.08 "Технологія машинобудування" / І. Я Нвосад — Тернопіль, 2007. — 20, [1] с.

Петров П. П. Активність молодих зірок сонячної маси : дис. ... доктора фіз.-мат. наук : 01.03.02 / Петров Петро Петрович. — К., 2005. — 276 с. [17].

До того ж, в описі автореферату в області відповідальності чомусь зазначено прізвище та ініціали автора дослідження. На титульному ж аркуші авторефератів дисертацій подається прізвище, ім'я та по батькові дисертанта повністю. Зважаючи на те, що чинний стандарт вимагає подавати інформацію в області відповідальності так, як вона зазначена у джерелі, в описі також потрібно писати відомості про автора у повній формі.

Четверте. Останнім часом в оформленні наукових робіт поширилася практика вживання ненормативних скорочень слів, прийнятих в електронних документах ВАК України (див. табл.).

Таблиця

Приклади ненормативних та нормативних скорочень у бібліографічних записах

Ненормативні скорочення	Нормативні скорочення
к. пед. н.	канд. пед. наук
к. фіз. вих. і спорту	канд. наук з фіз. виховання і спорту
к. т. н.	канд. техн. наук
к. ф-м. н.	канд. фіз.-мат. наук
к. психол. н.	канд. психол. наук
д. б. н.	д-р біол. наук
д. фіз. вих.	д-р наук з фіз. виховання і спорту

Зауважимо, що використання скорочень *кандидат* — *к.*; *доктор* — *д.*, *наук* — *н.*, запропонованих ВАК України, є винятком і обмежується лише **текстами матеріалів атестаційних справ ВАКУ**. Це зумовлене тим, що у ВАК України розроблено та впроваджено систему аналізу дисертаційних робіт, інформаційною базою якої є електронні варіанти документів атестаційних справ. Вводячи дані до певних файлів цієї бази, необхідно контролювати кількість уведених символів. Саме тому ВАК України вимагає скорочувати назви наукових ступенів у документах атестаційних справ, що подаються до ВАКУ інакше, ніж це встановлено держстандартом. Таким чином, скорочення, запропоновані ВАК України, застосовуються для зручності введення даних лише до бази даних ВАК України (лист першого заступника голови ВАК України від 24.03.2005 за № 02-76-2005/947 п. Р. Бойка та директора Книжкової палати України п. М. Сенченка) [9]. У бібліографічних же записах необхідно керуватися вимогами загальнодержавного ДСТУ 3582—97 "Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила".

П'яте. Багато питань викликає й складання бібліографічних записів на електронні ресурси, оскільки ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 містить лише два приклади, які не вичерпують усіх випадків оформлення. У Російській Федерації діє окремих міждержавний стандарт — ГОСТ 7.82—2001 "СИБИД. Библиографическая запись. Библиографическое описание электронных ресурсов. Общие требования и правила составления" [8]. Україна проголосувала за його прийняття, проте на її території як національний він поки що не набув чинності. Зважаючи ж на те, що бібліографічні записи електронних ресурсів у додатку до чинного ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 складалася на основі саме цього стандарту, ми вважаємо за доцільне рекомендувати користуватися його положеннями при оформленні записів на електронні ресурси різних видів.

Висновки

Підсумовуючи, хочемо зазначити, що більшість з описаних проблем з'явилися через несвоєчасність як прийняття певних стандартів, так і їхнього надходження до Книжкової палати України. Так, інструктивно-методичні матеріали з впровадження ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 й до цього часу не друкувалися Книжковою палатою України, оскільки сам документ надійшов у Книжкову палату України тільки 19 травня 2009 р. Крім того, ВАК України потрібно уважніше перевіряти приклади бібліографічних описів, які вони наводять, на відповідність чинним стандартам, адже саме їхні матеріали використовуються у процесі впровадження стандартів у практику науково-інформаційної діяльності, лягають в основу різноманітних методичних рекомендацій, створених окремими навчальними закладами.

Список використаної літератури

1. *Бібліографічний запис*. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1—2003, IDT) : ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. — [Чинний від 07-01-2007]. — К. : Держспоживстандарт України, 2007. — 47с. — (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи; Національний стандарт України).
2. *Бібліографічний запис*. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1—2003, IDT) : ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 / Наук.-бібліогр. від. НПБ України. — Електрон. дані (19 слайдів). — К. : НПБ України, [2008]. — Системні вимоги: Microsoft Powerpoint. — Режим доступу: profy.nplu.org/site/files/400/gost7-1-06.ppt (17.05.09). — Назва з екрану.
3. *Бібліографічний запис*. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1—2003, IDT) : ДСТУ ГОСТ 7.80:2007. — [Чинний від 04-01-2008]. — К. : Держспоживстандарт України, 2008. — 12 с. — (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи; Національний стандарт України).
4. *Бібліографічний опис документів відповідно до ДСТУ 7.1:2006, запровадженого в дію в Україні 01.07.2007* : метод. реком. / Харків. нац. акад. міськ. господарства ; Б-ка, Довідк. бібліограф. від. ; уклад. Давидова Н. Б., Рибаківа Н. О., Науменко О. М. — Електрон. дані. — Х. : [б. в.], 2007. — 11 с. — Режим доступу : <http://eprints.ksame.kharkov.ua>. (16.05.2009) — Назва з екрану.
5. *Библиографическая запись*. Библиографические списки : каталог запросов // Виртуальная справочная служба Рос. нац. библиотеки / Рос. нац. б-ка. — Электрон. данные. — М., 2005. — Режим доступа : <http://vss.nlr.ru>. — Загл. с экрана.
6. *ГОСТ 7.1—2003*. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления : [метод. консультации] // Библиография. — 2004. — № 3. — С. 45—72 ; № 4. — С. 41—64.
7. *Библиографическое описание документов. Общие требования и правила составления ГОСТ 7.1—84*. // Нормативная база ГСНТИ : [сайт] / НТЦ "Информрегистр". — Электрон. данные. — М. : ГСНТИ, 1998. — Режим доступа : <http://www.gsnti-norms.ru> (16.05.2009). — Загл. с экрана. — Сайт обновлен 3 декабря 2004 г.
8. *Библиографическая запись*. Библиографическое описание электронных ресурсов. Общие требования и правила составления [Электронный ресурс] ГОСТ 7.82—2001 // Нормативная база ГСНТИ : [сайт] / НТЦ "Информрегистр". — Электрон. данные. — М. : ГСНТИ, 1998. — Режим доступа : <http://www.gsntinorms.ru> (16.05.2009). — Загл. с экрана. — Сайт обновлен 3 декабря 2004 г.
9. *До відома професорсько-викладацького складу та аспірантів / Львівський державний університет фізичної культури* [сайт]. — Електрон. дані. — Львів : Львів. держ. ун-т фіз. культури, 2008. — Режим доступу: <http://ldufk.edu.ua> (16.05.2009). — Назва з екрану.
10. *ДСТУ ГОСТ 7.1:2006*. Бібліографічний запис, бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання [Електронний ресурс] : метод. реком. з впровадження / уклад. Галевич О. К., Штогрин І. М. ; Міністерство освіти і науки України, Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, Наук. б-ка ; — Львів, 2008. — 20 с. — Режим доступу до вид. : <http://www.franko.lviv.ua/library> (16.05.2009). — Назва з екрану.
11. *Інструкція щодо складання бібліографічного запису на автореферат дисертації* / [уклад. Рудич О. Б.] ; Держ. наук. установа "Кн. палата України ім. Івана Федорова". — К. : Кн. палата України, 2008. — 19 с. : табл.
12. *Калинина Г. П.* Альтернативная запятая // Библиография — 2005. — № 2. — С. 42—43.
13. *Методичні рекомендації щодо підготовки та редагування бібліографічних посібників у виданнях* / [уклад.: П. М. Сенько, О. М. Устіннікова] ; Держ. наук. установа "Кн. палата України ім. Івана Федорова". — К. : Кн. палата України, 2008. — 70 с.
14. *Моргенштерн И. Г.* Закон есть закон, но... : (новый ГОСТ на библиогр. описание) // Библиогр. — 2003. — № 3. — С. 16—19.
15. *Нові вимоги до оформлення бібліографічного опису літературних джерел* [Електронний ресурс] // Укр. пульмонолог. журн. — 2008. — № 2. — С. 72. — Режим доступу до журн. : <http://www.ifp.kiev.ua> (16.05.09). — Назва з екрану.
16. *Приклади бібліографічних записів* [Електронний ресурс] / Кн. палата України. — Електрон. дані — К. : Кн. палата України, 2009. — Режим доступу: <http://www.ukrbook.net> (16.05.09). — Назва з екрану.
17. Про внесення змін до переліків та форм документів, що використовуються при атестації наукових та науково-педагогічних працівників : наказ від 26.01.2008 № 63 / ВАК України ; голова В. Ф. Мачулін. — К. : [б. в.], 2008. — 11 с.
18. Рекомендації щодо складання бібліографічного опису в картках для каталогів і картотек (у зв'язку з набуттям чинності ДСТУ ГОСТ 7.1:2006) / [уклад. О. Б. Рудич] / Кн. палата України — Вид. 2-ге, змін. — К. : Кн. палата України, 2008. — 60 с.
19. *Тимошик М.* Книга для автора, редактора, видавця : практ. посіб. / Микола Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2005. — 560 с. — Серія "Бібліотека видавця, редактора, автора".
20. [Щодо складання бібліографічних записів у списках використаної літератури до наукових робіт] : лист від 22.05.2009 № 329/01 / Кн. палата України, викон. О. М. Устіннікова. — К., 2009. — 2 с.
21. *Юлдашева С.* Введення в дію нового стандарту з бібліографічного опису ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Основні відмінності від ГОСТ 7.1-84 // Вісн. Кн. палати. — 2007. — № 6. — С. 12—13.
22. *Янішевський О.* Нові правила в оформленні списків використаної літератури: драматизм впровадження чи початок правового нігілізму у видавничій галузі? // Вісн. Кн. палати. — 2008. — № 5. — С. 9—11.